

persze, a mindenkori politikai erőviszonyok függvényében – szép karriereket futottak be, a városépítészet jeleseit díjakkal, kítüntetésekkal halmozták, addig a szociográfiai irodalom tapasztalatainak figyelmen kívül hagyása ellen feljajduló költő, a *Tanya-hazám*, az *Árvaföld* és a *Himnusz haza* alkotója, Buda Ferenc (rendszerűl függetlenül) máig nem kapta meg az őt régóta megillető elismerést. Ne áalljuk kimondani: a Kossuth-díjat. Pedig a rendszerváltás óta négy kötete jelent meg, és rendelkezésre állnak az irodalomtörténeti feltételek is: Agócs Sándor folytatható bibliográfiája, Szekér Endre monográfiája.

A hagyományok – a szónak európai értelmezésében – nem díszként fityegnek egy városban, hanem annak közösségi lényegét, önazonosságát adják; az őket ápoló intézményekkel együtt a közösség fogalmának kritériumai. Két jó példát említenék a folytathatóságra. A nem-kecskeméti Sándor Iván, aki azonban a Forrás egyik meghatározó szerzője, készítette el a *Bánk bán* modern olvasatát, elemzését két

kiadást is megért, *Végsemmiség* című könyvében. Az ideszármazott Dobozi Eszter pedig máig felül nem múlt (és sajnos, nem is nagyon követett) szociográfiát írt az izsáki kárpótlás mikéntjéről (*Tíz körömmel*, 1994). Persze, alapvetően igaza van a mértéktartóan fogalmazó Füzi Lászlónak, amikor ismételt az elvégzendő elemzések sokaságáról, a résztanulmányok hiányáról és fontosságáról írt. (Milyen tanulságos lenne például az 52 éve önálló társulattal rendelkező Katona József Színház viszonytagságokkal teli műhelytörténete!)

Orosz László 1990-ben és 2003-ban is Horváth Jánost idézte a szintézis-vállalkozások átmeneti voltáról: „A tervszerű előmunkálatok hiányát megsínyli minden összefoglalás, viszont összefoglalás megkísértése nélkül sohasem jutnánk el a további teendők világos kijelöléséig” (9). Ennek szellemében illeti szakmai tisztelet és elismerés azokat, akik erre vállalkoztak – ezúttal Kecskeméten.

Kerényi Ferenc

HANG ÉS SZÖVEG.

KÖLTÉSZETTÖRTÉNETI KÉRDÉSEK A LÍRAI MODERNSÉGBEN

Szerkesztette Bednics Gábor, Bengi László, Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály, Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 549 l.

A *Hang és szöveg* húsz tanulmánya közül több megjelent már korábban a (Kosztolányi-, Kassák- vagy József Attila-életművet értelmező) *Újraolvasó*-sorozat valamelyik kötetében vagy folyóiratban, és az egyes szerzők tanulmánygyűjteményeiben is fellelhető már egy-két, itt újraközölt cikk. A szövegek között első látásra nem fedezhető fel mélyebb kapcsolat – hogy mégsem véletlenszerű választásokról, illet-

ve egyszerűen csak egy kutatói együttműködés, az Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport önprezentációjáról van szó, azt a kötet részére készült bevezető tanulmányban (*Alakzatváltások az irodalmi modernségben*) körvonalazott koncepció meggyőzően cáfolja.

A szerzők (Kulcsár Szabó Ernő, Molnár Gábor Tamás és Szirák Péter) felvázolják az eddigi kutatások történetét és kérdésirá-

nyait, és az alapvető cél kitűzésekor, a lírai modernség alakulástörténetének újragondolásakor kimondva-kimondatlanul, de már számolnak az ezt követő írások eredményeivel is. Így a szubjektív identitás egységének kérdésességére példaként hozott Ady-verset, *A föltámadás szomorúságát* néhány tanulmánnyal később Török Lajos értelmezi hasonló szempontból kiindulva. Egy másik példa: a szerzők az újraértések egyik alapvető jellemzőjének tartják, hogy a versolvasás dekonstrukciós műveletei (főként a *megszólitás-önmegszólitás* alakzata) kerülnek előtérbe, és valóban, szinte nincs is tanulmány a kötetben, amelyik ne idézné Culler idevágó írását. Persze a kölcsönösség itt is érvényes: a szerzők szerint a már korábban domináns (a hermeneutika és recepcióesztétika hatástörténeti elve köré szervezett) *irányzatközi olvasásmódnak* nem megteremtői, hanem folytatói a gyűjteménybe beavogatott szövegek. S bár a bevezető szöveg már jó előre leszögezi, hogy a korszak-retorikát fenntartásokkal kell kezelni, hiszen ez a retorika éppen az időben változó diszkurzív távlatoknak való kiszolgáltatottságát akarja eltakarni, legegyszerűbbnek mégis azt látom, ha a lírai modernséget újraérteni kívánó tanulmányokat elsősorban a „korszakok” mentén csoportosítom. Ez egyrészt azért veszélytelen, mert mindegyik szerző tartja magát ahhoz a bevezetőben megfogalmazott véleményhez, hogy az új kérdésirányokra szükség van, de ezeket az újraértéseket azonnal reflexiónak kell kitenni. Másrészt mindegyik szöveg dolgozik készen kapott *korszak-fogalmakkal*, amelyeket egy-egy vers olvasása során akarva-akaratlanul is újrakonfigurál, kiegészít vagy teljes mértékben újrafogalmaz.

Még ha a szövegek nagy irodalomtörténeti spektrumot fognak is át, mindegyik tanulmány mögött ott van az a törekvés, hogy a magyar irodalmi modernség újrakonstruálásának nehéz feladatában részt vegyen. A „modernség előtti” költeményeket értelmező szövegek például azért tűzik maguk elé a feladatot, hogy (s ezzel folytatom a bevezető szöveg gondolatmenetének parafrázálását) fölmutassák a modernség ambivalens viszonyát a romantikához, amelyet vagy a folytonosság, vagy a diszkontinuitás képletével kellene leírniuk. Mint a szerzők megjegyzik, a korábbi kutatások (és itt leginkább a kilencvenes évek elején megjelent „...*de nem felelnek, úgy felelnek*”: *A magyar líra a húszas–harmincas évek fordulóján* című kötetben összegzett eredményekre kell gondolni) adnak ehhez útmutatást, hiszen ott már megállapítást nyert például az, hogy a nyugati modernség hazai recepcióját nagyban meghatározták a magyar késő romantika kódjai.

A bevezetőt követő, Tolcsvai Nagy Gábor jegyezte írás (*A metafora alakulástörténete a magyar lírai modernségben – történeti tipológiai vázlat*) is épít a korábbi újraolvasások eredményeire (idézi például Molnár Gábor Tamás eredetileg a *Kosztolányi-újraolvasó* részére készült, de ebben a kötetben is szereplő *Őszi reggeli*-elemzését). Erre már csak azért is szüksége van, mert a húsz tanulmány közül ez a szöveg vállalkozik a legnagyobb feladatra: fölvezetni egy költészettörténeti ívet a metafora alakulástörténetén keresztül Arany Jánostól kezdve egészen József Attiláig, Szabó Lőrincig. Talán még ennél is merészebb párosítás a választott módszer: a líraértés hermeneutikai fordulatát ugyanis a kognitív nyelvészet eredmé-

nyeivel próbálja meg összehangolni a szerző. Ennek problematikus voltát maga Tolcsvai Nagy Gábor is exponálja, hiszen kijelenti, ha esetleg egy kognitív szemantikai magyarázat számol is a *történetiség* mozzanatával, nincsenek ilyen irányú történeti kutatások, tehát például a *fogalmi metaforáról* nem feltételezhető, hogy történeti képződmény. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a koncepció sokat hasznosít Lakoff és Turner kutatásaiból, s a két kutató éppen az irodalmi metaforáknál nem tudta megadni azok jelentéstani feltételeit. Ezen nehézségeken úgy lesz úrrá a szerző, hogy a kognitív nyelvészeti szempontok számára csak egy horizontot jelenítenek, melyet lehet érvényesíteni a kiválasztott versek és metaforák értelmezésekor, de nem kizárólagosan. Emellett szüntelenül figyelmeztet a koncepcióból adódó lehetséges buktatókra, a befejezés kijelentésének megfelelően nem jön létre egy erőltetett, célelvű fejlődéstörténet, csak egy alakulástörténet, amely – megfelelően a hermeneutikai premisszáknak – soha nem tekinthető befejezettnek. Ennek a tanulmányának a diszkurzivitása közelít leginkább egy tankönyvi megoldáshoz (erős tagoltság, jegyzetszerűen csoportosított megállapítások, táblázatok, összefoglalás), s ezáltal példászerűen teljesíti a fülszövegben ígért felsőoktatási hasznosíthatóságot is.

Teljesen jogos tehát a szerkesztők azon döntése, hogy Tolcsvai Nagy Gábor történeti-tipológiai vázlatát tették a bevezető utáni első helyre, hiszen a többi írás nem lép fel ilyen átfogó ígérennyel. Ebből adódhat, hogy azok – témájuknak megfelelően – már történeti sorban követik egymást, hogy végül a három „tiszta” világirodalmi témájú tanulmány zárja a sort. Jelen recenzió is követi ezt a sort az írások be-

mutatásakor, legfeljebb annyi megszorítással él, hogy a romantikát tárgyaló, a jórészt komparatíván olvasó modernséget értelmező és a világirodalmi tárgyú tanulmányokat három meghatározó, az átlagosnál jóval terjedelmesebb írás (Mesterházy Balázs, Lőrincz Csongor, illetve Kulcsár-Szabó Zoltán szövegei) köré csoportosítja. De mielőtt erre sor kerülne, érdemes egy kitérővel megbontani ezt a történetiséget követő vonalat. Bónus Tibor *A ló meghal, a madarak kirepülnek*-elemzése értelem-szerűen a kirajzolódó történeti ív avantgárd szakaszánál található, de nagyon jó példa arra, hogy egy új kontextusban milyen értékei domborodnak ki egy már megjelent tanulmánynak. Az eredetileg a *Kassák-újraolvasóban* megjelent szöveg számos más színvonalas, Kassák e remekművét értelmező írás társaságában áll – hogy mégis ezt választották a szerkesztők, annak az lehet az oka (s itt még erősebben kirajzolódhat a költésztörténeti koncepció), hogy az interpretációt megelőzi egy, a hermeneutika és a dekonstrukció *modernség*-koncepcióit és az avantgárd irányzatainak nyelv- és szubjektumszemléleti komponenseit elemző módon bemutatató rész is. Ráadásul a többször említett „autoreferencialitás” itt is érvényesül: ebben az esetben a rákövetkező, Bartal Mária József Attila-tanulmánya már hasznosítja például a *dada* újraértett és a jelen horizontjából felértékelt poétikáját abban az érvelésmódban, melynek legfőbb törekvése, hogy József Attila korai, avantgárd hangoltságú verseinek poétikai teljesítményeire hívja fel a figyelmet.

Visszatérve a történeti sorhoz és a kötet bevezető tanulmányának érveléséhez, a három, „modernséget megelőző” témát választó szöveg mindegyike egyaránt meg-

győz minket arról, hogy mennyire a korábbi szövegek olvasásán és félreolvasásán alapul egy későbbi korszakkonstrukció, így maga a modernség eszméje is. Szegegy-Maszák Mihály a töredékszerűséget vizsgálva Vörösmarty költészetében mutat rá, hogy a műalkotások történetiségének felismerése romantikus eredetű (ma azt becsüljük, ami régebben fogyatékosnak tűnt – vagyis másként olvasunk). Eise-mann György pedig azért kárhozza a pozitivisták kanonizációját, mert az „átmenetként” aposztrofálta többek között Vajda János költészetét, megakadályozva ezzel a modernség újraértését. Ez a kanonizációs törekvés ugyanis elrejti a romantika a szimbolizmus nyelvezetébe való transzferálódásának nyomait, annak poétikája viszont a romantika sajátos félreolvasásából is eredeztethető. Mesterházy Balázs tanulmányának („*Meines Anfangs erinnr ich mich nicht*”: *A szimbolikus szerkezetek problematikája Goethe korai lírájában*) provokatív mottóválasztása (az idézet Britney Spearstól származik) elég radikális módon ébreszt rá arra, hogy egyes félreolvasások milyen tartósan rögzültek a nyugati kultúrában. Persze nem kell popsztárnak lenni ahhoz, hogy valaki a *Belső kifejeződéseként* olvassa a verseket (vagy éppen saját dalait), így viszont elég emlékeztető módon sikerült megmutatni a történetiségét ennek a gyakori, eleve adottnak vélt olvasási stratégiának. Az ilyen műértést Goethe korai lírájából származtatják, amely – Mesterházy elnevezése szerint – egy „posztromantikus vakság” terméke, mert abból a költészetből származtatja magát, amely nem ad alapot erre. Az *önkifejezés* esztétikája és a szimbolikus szerkezetek felőli olvasás további „vakfoltokat” hoznak létre: egy alapvető

tautológiát felejtetnek el, hogy a jelek eleve csak szimbolikusan olvashatók, illetve a jel és a jelentés közötti hiátust, diszkontinuus viszonyt kívánják eltakarni (s ezáltal a nyelvi jel materiális aspektusát is el akarják rejtetni). Különböző, egymást kizáró figurális rendek összehangolására tett sikertelen kísérleteknek is tekinthetők ezek az olvasási stratégiák, a *zseni* esetében még ennél is többről, egy figuratív és egy narratív logika kibékítéséről lenne szó, de ez a két logika egymás számára is olvashatatlan marad, vagyis csak egy ideologizáló félreolvasás állíthatja azt, hogy a kettő között harmonikus a viszony, problémátlan az átmenet. Mesterházy a *Mahomets-Gesang* elemzésénél mutatja be, hogy a *zseni* teremtette alkotás és a természet között diszkontinuus a szövegben a viszony, s ezzel a költemény a *zseni* kompenzatórikus-szimbolikus teljesítményét folyamatosan cáfolja.

Egy másik korai elméleti írás (*Von deutscher Baukunst – 1771–72*), amely elvileg annak az organicitás-elvnek a megalapozója, amelyre majd a kései Goethe építi szimbólum–allegória oppozícióját, szintén csak egy félreolvasás által válhatott a romantikában nagy karriert befutó teória eredetivé. A szöveg *tapasztalata* ugyanis az, hogy csak a szavak rendje van, nincs elmozdulás a szintagmatikus szintről, s a szimbólum vagy az antropomorfizmus ideológiája csak ennek a *tapasztalatnak az elfelejtése* alapján lehetséges. Mesterházy szerint magának a romantikának a retorikája is e tapasztalat és felejtése közötti felszámolhatatlan differenciának az ideologizálásán nyugszik. A tanulmányt a végén olvasható összegzés illeszti egyértelműen a líratörténetet újraértő szövegek sorába: a korai Goethe-lírákat tehát „hoch”-

és posztromantikus félreolvasásai hozták létre (élén a kései Goethével), voltaképp a 19. század irodalma ennek a félreolvasásnak az állandó ismétléseként fogható fel, még ha ez az újraolvasás létesíti is Goethe és a romantika szembeállítását, ahogyan a modernség is a romantika egy ilyen típusú olvasatának tekinthető.

Érthető módon a kötet legnagyobb csoportját alkotó tanulmányok ilyen, a modernség horizontját valamiféle újraolvasásban megeremtő művek értelmezését választották – s ezen újraolvasások során gyakran a szövegek „egymást is olvassák”, nem beszélve a szerzők ezekre alapozó saját olvasatairól. Hansági Ágnes a *Kláriskok* újraértését egy, a hatvanas–hetvenes évek fordulóján lezajlott úgynevezett „*Kláriskok*-vita” értelmezése után végzi el, ahogy Oláh Szabolcs is azáltal hívja fel eddig elhanyagolt Kosztolányi-versekre a figyelmet, hogy először arra kérdez rá, vajon a régi magyar szövegeket olvasó Kosztolányi esetében milyen poétikai látásmód érvényesült. Ehhez a metódushoz kapcsolódik H. Nagy Péter és Dobos István is, hiszen mindketten interpretációk értelmezéseit adják: az előbbi Domonkos István *Kormányeltörésben* című költeményét állítja tehát párbeszédbe Ady *A Szerelm eposzából* című szövegével, az utóbbi pedig József Attila költészetelméleti nézeteire tud következtetni abból, hogy milyen változtatásokat ajánl a költő egy Babits-vers „jobbá tétele” céljából. Lőrincz Csongor *A medializálódás poétikája: esztétizmus és kései modernség (Hofmannsthal, Babits, József Attila)* című tanulmányában hasonlóképpen egy József Attila-vers (a *Jön a vihar...*) felől olvas egy Babits-szöveget, az *Esti kérdést* – azzal a különbséggel, hogy egy világiro-

dalmi kontextusból, Hofmannsthaltól és az esztétizmus problematikus fogalmától elindulva értelmezi a későmodernség pozícióját. Talán ennél is lényegesebb jellemzője Lőrincz Csongor írásának, hogy a *medialitás* – főleg kittleri ihletettségű – elvének beemelésével tudja az esztétizmus egyik legfontosabb nyelvszemléleti összetevőjét, a *költői szó* kitüntettségét értelmezni. A mindennapi nyelvhasználattól eltérően tehát, ahol a nyelv médium csupán, a „szó” pedig csak ennek formája, az esztétizmusban maga a forma lesz a médium, azaz areferenciálissá válik. A forma illetően leválasztása a médiumtól teszi lehetővé az esztétizmust mint olyant, hiszen kizárja a *közvetítettség*ből adódó szubverzív impulzusokat. Ezért lehet az elhíresült *Chandos-levélre* is azt mondani, hogy abban a nyelvi krízis csak másodlagos lesz a tudati válsághoz képest, hiszen nem veszi figyelembe a kommunikatív feltételeket (a *medialitást* – vagyis hogy a „nyelvet” is nyelvek előzik meg), s ez paradox módon az én reflexív egységének helyreállításához vezet: a nyelvi válsághoz egy reflektáló tudat jut el.

A dolgozat fő kérdésére, miszerint a *szó* kitüntetett szerepe hogyan jelenik meg illetve dekonstruálódik „esztétistának” nevezett szövegekben, a Hofmannsthal-filológjától eltérően nemcsak az esszéikben, hanem az egyes versek olvasásában is keresi Lőrincz Csongor a választ. Hasonlóan a korai Goethe-lírához, az olvasatok nem igazolják, hogy ezek a versek a klaszszikus modernség nyelvszemléletének prototipikus darabjai lennének. A *Ballade des äußeren Lebens* tehát csak első pillantásra emlékeztet az *Esti kérdésre*, kettejük között inkább a távolság a jellemző, hiszen a Babits-vers „bennragad” egy orális nyelvi

paradigmában, ami annyit jelent, hogy nem reflektál az őt megelőző szövegre, a szubjektum uralja a médiumot és a topológiai helyettesítéseket, a szövegformálás zavartalan folytonosságot feltételez az *írottág* és az oralitás között (ez a paradigma tehát szoros kapcsolatban van a jelenségelvű szimbolizációval és így a *szó* erejébe vetett hittel is). Ezzel szemben a *Jön a vihar...* hátrahagyja az orális poétika mediális paradigmáját azáltal, hogy a versben a jelekben felerősödik az úgynevezett „inszkripcionális” karakter, azaz az alakzatok leválnak egy „konkrétól” (például egy élő beszédhelyzetről), nem lehet őket lokalizálni, anyagszerű lesz a létmódjuk, s a notáció nyomainak lesznek mindösszesen, amelyeket csak idézni lehet, integrálni nem. Ez a szöveg figyelembe veszi, hogy a kommunikáció az észlelés feltétele lesz, a médium, amely a hozzáférést biztosítja, nemcsak az *észleltet*, de az *észlelőt* is átalakítja. Az ezt követő, Kulcsár Szabó Ernő jegyezte írás kérdésselvetése szintén a mediális problematikáján alapszik, komparatív szempontból (egy Ernst Stadler-vers és Szabó Lőrinc *Lidércének* összevetésével) arra akar választ kapni, hogy a mozgás „mediális átkódolása” miként megy végbe és milyen mértékben reflektált a későmodernségben. A különbség a két szöveg között abban fogható meg, hogy Szabó Lőrinc versének átkódolásai az esztétikai tapasztalat részévé tudják tenni még a mediális közvetítettségéből adódó identikus hozzáférhetetlenséget is.

A magyar klasszikus és későmodern líra újraértése valóban nem lehetséges világ-irodalmi párhuzamok, illetve párhuzamos jelenségek értelmezése nélkül. Peter Zajac Vladimir Holanról szóló írása éppen ezért nyer fontos szerepet, mert a cseh késő-

modern költészet akkori szituációja nagyban hasonlított a magyaréhoz: a legkiemelkedőbb teljesítmények együtt haladtak az európai költészet fejleményeivel. Az amerikai költészetből sajnos Ezra Pound az egyetlen, akit ezekhez a folyamatokhoz még kötni szoktak (pedig például Wallace Stevensnek is helye lenne egy összehasonlító líratörténetben), aki a *Cantók* „polilógiájával” a későmodern egyik határát jelölhette ki. Varga Tünde Poundnak a *Cantók*at megelőző korszakából az *image* és az *ideogramma* fogalmait elemzi, nagyban kapcsolódva ezzel az általam már kiemelt két tanulmányhoz, hiszen Pound a kínai írásjelek létmódját *félreolvasva* (elfelejtve, hogy azoknak is van fonetikus eleme) akar olyan verbális képeket létrehozni (*ideogrammákat*), amelyek szó szerint láthatóvá válnának, teljes mértékben negligálva a *mediális* fordításból adódó identikus hozzáférhetetlenséget. Kulcsár-Szabó Zoltán tanulmánya (*Poétika és poetológia: Gottfried Benn*) pedig minden tekintetben hiánypótló. Gottfried Benn költészetelméleti írásainak értelmező bemutatása nemcsak azért nem várható tovább magára, mert a későmodern paradigma egyik megalkotójáról van szó, hanem azért is, mert korábban (az 1970-es *Világirodalmi lexikon* szócikke által) „károsnak” nyilvánított benni poetológia nagy hatással volt a közelmúlt magyar líraértésre is. Kulcsár-Szabó Zoltán négy fogalmat helyez előtérbe (a *lírai ént*, a *vers monologikusságát*, az *abszolút költészetet* és a *chiffret*), melyekkel egyrészt – ahogyan fogalmaz – a poetológia és a poétika nyelvi világa közötti átjárhatóság egy útját világíthatja meg, másrészt összefüggéseket tud kimutatni a 20. század költészetének másik két meghatározó lírikusának, Eliotnak és különösen

Valérynek a költészetelmélete és a benni poetológia között. Benn elméleti írásai is a megelőző poetológiák olvasata alapján hozzák létre saját (későmodern) pozíciójukat, hiszen azok egytől egyig az (ön)ki-fejezés szubjektivistikus ideológiájának kritikái. A *chiffre* fogalma ('rejt-jel'), mely mögött ugyan ott van a *szó* jelentő ereje, de mégiscsak annak puszta materiális lenyomata, azonban már a *mediális hozzáférhetetlenség* tapasztalatát is magába foglalja. Benn számára a költői nyelv – mint a *chiffre* – tehát törli vagy elrejti önnön megnevező aktivitását, s ezen a nyelvfelfogáson alapul a másik három fogalom is.

A két, feminista irodalomtudományi nézőpontokat érvényesítő tanulmány szándékosan került a sor végére, vállalva ezzel a patriarchális beszédmód vádját is. Céлом épp az ellenkezője volt, hiszen az esztétikai tapasztalat medialisításának vizsgálata mellett a kötet másik előremutató aspektusának tartom a feminista vagy *gender*-kutatásokat, amelyek az új évezred első évtizedében még számos eredményt hozhatnak a magyar líraértés számára. Menyhért Anna és Zsadányi Edit írásai azért jelentősek, mert meggyőzően léptek túl egy tematikus feminista kritikán, mely nehezen tudta érvelésmenetébe állítani a szövegek poétikai karakterét, ők viszont már a műnem (a líra) választásakor erre

vállalkoztak. De ebben az előző mondatban is van reflektálatlanul hagyott „patriarchális” előfeltevés: Zsadányi Edit hívja fel a figyelmet arra, hogy például az általa elemzett Gertrude Stein-szövegnek, a *Tender Buttons*nak talán csak egy patriarchális rend miatt kellene egy ilyen műnemi *kategóriába* bekerülnie. Mégis Menyhért Annáé a nehezebb feladat, mert nem egy körvonalazódó feminista kánon alapszövegére építi írását, hanem Babits *Régen elzengtek Sappho napjai* című versét olvassa feminista módon, tehát egy eleddig szilárd értelmezéshagyományt kell maga mögött hagynia.

Ez a két utóbbi szöveg tehát ismét csak példa arra, hogy ugyan már korábban megjelentek máshol is, de itt egy új kontextusban már egészen más jellemzőjük lesz hangsúlyos. S ez az egész kötetről elmondható: az új és az újraközölt tanulmányok között egyensúly van, mint ahogyan ez a válogatás nem csupán visszatekint az eddigi kutatási eredményekre, hanem az új kérdésirányok kijelölését is lehetővé teszi. Retrospekció és előrettekintés kiegyenlítik egymást, nem is várható el más egy olyan kutatói attitűdtől, amely – ahogy a bevezető fogalmaz – egyszerre végzi el a különböző korszakok alkotásainak újraértelmezését, és teszi ki ezeket az újraolvasásokat folyamatos reflexiónak.

Takács Miklós